

EL CORPUS BIBLICUM CATALANICUM I LA LEXICOGRAFIA CATALANA

I. INTRODUCCIÓ

I.1 *Interès de les versions bíbliques catalanes medievals*

L'any 1890, fa més d'un segle, l'investigador francès Samuel Berger va publicar en la revista *Romania* un estudi fonamental per al coneixement de les versions bíbliques catalanes medievals.¹ Des de llavors són diversos els estudiosos que s'han interessat per aquestes versions.² Alguns s'han lamentat que no estiguin editades. Com que l'objecte del nostre estudi és el lèxic, posarem com a exemple el que escriuen Germà Colón i Amadeu-J. Soberanas en el llibre *Panorama de la lexicografia catalana*, en les pàgines dedicades a l'obra de Josep Balari: «També interessa de recalcar que Balari buidà diversos manuscrits parisencs de la *Bíblia* catalana, llavors que aquest text encara segueix inexplicablement sense publicar» (Colón & Soberanas 1986: 204).

Fa disset anys que Colón i Soberanas escrivien això, i el text continua encara sense publicar. En l'aspecte del lèxic, que és el que ara ens interessa, tal com diuen els dos estudiosos esmentats, Josep Balari, entre molts altres manuscrits, en va fer servir alguns de versions catalanes bíbliques existents a la Bibliothèque Nationale de París. En realitat, malgrat el que es podria entendre de la citació anterior, Balari només va fer servir alguns petits fragments dels manuscrits bíblics que cita; altrament el seu inventari seria molt més ric del que és. Segons es desprèn d'un repàs de les pàgines del seu diccionari, va limitar-se a alguns capítols del llibre del Gènesi (3; 7; 24) i del Levític (8; 13; 19), citats normalment segons el ms. esp. 2 de la Bibliothèque Nationale de París (del fons Peiresc, que conté la Bíblia completa),

1. Cf. Berger (1880), publicat en facsímil, juntament amb altres articles sobre les versions medievals provençals, valdeses, italianes, castellanés i portugueses, a Berger (1977: 93-151).

2. Per a una visió global i al dia del tema es pot consultar Puig (2001).

i alguna vegada també segons el ms. esp. 5 (del fons Colbert, que conté la meitat de la Bíblia, fins al llibre dels Salmos). És evident, doncs, que la major part de la riquesa lèxica d'aquests manuscrits bíblics està encara per explotar. En els articles següents del seu diccionari, Balari cita el ms. 2 (Peiresc): *canastell, conna, crespell, ensopegador, folch*,³ *gonella, graponable, graponar*. El ms. 5 (Colbert) solament és citat en l'entrada *cotna*.

Com és lògic, el *DCVB* i el *DECat* aprofiten alguns d'aquests articles del diccionari de Balari. Almenys en un cas, però, Coromines cita el ms. 2 de la Bibliothèque Nationale de París sense citar Balari i sembla que sense basar-s'hi: cita una frase del foli 122r per documentar el verb *reguardar* (*DECat*: IV, 701b9-14).

1.2 Publicació de les versions bíbliques catalanes medievals⁴

1.1.1 Raymond Foulché-Delbosc i l'IEC

Tornem enrere en el temps. Si l'any 1890 Samuel Berger, en un interessant article, cridava l'atenció sobre les versions bíbliques catalanes medievals, és lògic que poc després alguns estudiosos comencessin a interessar-se pel magne projecte de publicar aquests manuscrits.

I així fou. Fa gairebé un segle, en el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, celebrat l'any 1906, l'hispanista i catalanista llenguadocià Raymond Foulché-Delbosc va presentar una breu comunicació, titulada «La Bible en catalan» en què, segons deia, resumia els treballs preliminars que havien estat empresos amb vista a la impressió de «la Bible catalane», és a dir, de les antigues versions bíbliques catalanes existents fins al final del segle XVI. Foulché-Delbosc (1908) hi explicava la història de la primera Bíblia catalana impresa, avui perduda excepte un full (la que coneixem com a Bíblia valenciana o Bíblia de Bonifaci Ferrer o Bíblia del segle XV), feia un inventari dels principals manuscrits bíblics catalans conservats i d'un incunable, i copiava, com a mostra, el primer capítol del llibre del Gènesi segons la versió del manuscrit Egerton 1526 de la British Library, de Londres. L'inventari del que es pretenia publicar era el següent:⁵

1. Una Bíblia manuscrita completa conservada en el manuscrit del segle XV en tres volums esp. 2, 3 i 4 de la Bibliothèque Nationale de France (París), provinent del fons Peiresc.

3. Cal corregir la referència que dóna: el text que copia sota l'entrada *folch* no és del ms. esp. «24», sinó del ms. esp. «2».

4. Aquest apartat és un resum de Casanellas (2003).

5. En alguns casos ampliem les dades que donava Foulché-Delbosc perquè el lector tingui més informació sobre els textos que es volien publicar.

2. Dues mitges bíblies manuscrites, que contenen cada una des del llibre del Gènesi fins al llibre dels Salmes, conservades en el ms. esp. 5 de la Bibliothèque Nationale de France (París), del fons Colbert, datat el 1461, i en el ms. Egerton 1526, de la British Library, datat el 1465.
3. Cinc saltiris, conservats en manuscrits dels segles XIV al XVI: un saltiri incomplet (fins al Sl 113,10), traduït per Romeu Sabruera, conservat en el ms. 7-7-6 de la Biblioteca Capitular y Colombina de Sevilla, i els següents manuscrits de la Bibliothèque Nationale de France (París): fr. 2433, fr. 2434, esp. 376, esp. 244.
4. Un Nou Testament, conservat en el ms. esp. 486 de la Bibliothèque Nationale de France (París), del segle XIV, provinent de l'abadia de Marmoutier.
5. Uns evangelis, conservats en un ms. de l'Arxiu del Palau o de Sobradriel (actualment al Centre Borja, Sant Cugat), del segle XV.
6. Dos fragments dels evangelis (Mt 1,1-25 i Jn 1,1-14), conservats en el ms. 7-7-6 de la Biblioteca Capitular y Colombina de Sevilla, del principi de la segona meitat del segle XIV.
7. El saltiri imprès a Barcelona el 1480 per Nicolau Spindeler, còpia del de la Bíblia de Bonifaci Ferrer impresa a València el 1478.

A més, sabem que aquest mateix any 1906 es va pensar en la creació d'una societat que tingués com a únic objecte la publicació de la Bíblia Catalana. Però l'any següent va ser el de la fundació de l'IEC, i els qui promovien la creació d'aquesta societat (Foulché-Delbosc i no sabem qui més) van decidir que s'encarregués del projecte l'Institut. L'any 1908 l'Institut anunciava el projecte d'editar «el text antic de la Bíblia Catalana». Havia de formalitzar-se en cinc volums de 350 a 400 pàgines, publicats en cinc anys, cada any un volum. S'havia d'encarregar de tota la feina (transcripció, introduccions, notes) el ja esmentat Raymond Foulché-Delbosc.⁶

Aquest informe de l'IEC recull l'inventari de textos que havia presentat Foulché-Delbosc al Primer Congrés i hi afegeix els textos següents:

8. Un saltiri, conservat en el ms. 106 de l'Arxiu Capitular de València, del segle XV.
9. Un llibre de Tobit, conservat en el mateix manuscrit.
10. El Saltiri de Joan Roís de Corella, imprès a Venècia el 1490.
11. Quatre fragments (de Dn, 1Ma, Ac i Ap) inclosos per Joaquim Llorenç Villanueva en el seu llibre *De la lección de la Sagrada Escritura en lenguas vulgares* (València, 1791).

No sabem ben bé per què aquest projecte va fracassar; sobretot, per quin motiu no se'n va arribar a publicar ni el primer volum, el qual ens consta que Foulché-Delbosc va deixar enllestit. De les memòries de l'IEC que donen compte dels treballs fets durant els anys 1909 i 1910 (quan s'havia de publicar el segon volum) es desprèn que el 1909 Foulché-Delbosc ja havia deixat llest el primer volum, que comprenia el Pentateuc i el llibre de Josuè, i que el 1910 el volum ja estava en curs

6. Cf. Rubió & Massó (1908). L'informe porta la data de 5 de març de 1908.

d'impressió;⁷ i en la necrologia de Foulché-Delbosc escrita per Jaume Massó i Torrents, es concreta més: «va arribar a imprimir-se tot el *Gènesi*» (Massó 1927-31). L'any 1914 Foulché-Delbosc va abandonar el projecte, oficialment per motius de salut. Va quedar encarregat de continuar-lo Ramon d'Alòs.⁸ Però a partir de llavors ja no ens consta que el projecte avancés més.

He dit que aquest projecte va fracassar, però potser caldria matisar-ho. Va fracassar com a projecte d'imprimir els textos, però va servir per a cridar l'atenció sobre la importància que tenen les versions bíbliques catalanes, sobre la necessitat de publicar-les i per a fer-ne un primer inventari.

1.2.2 Guiu Camps i l'Associació Bíblica de Catalunya

El segon intent d'editar críticament les versions bíbliques catalanes medievals va ser dirigit pel monjo benedictí Guiu Camps, dins de l'Associació Bíblica de Catalunya. El projecte devia començar cap a finals de l'any 1975 i inicis del 1976,⁹ i el març del 1977 ja hi havia un mínim equip de col·laboradors i una editorial disposada a publicar els textos. Els textos s'havien de publicar en la Col·lecció B d'ENC, de l'Editorial Barcino.¹⁰ Hi treballarien Guiu Camps com a director del projecte, Jaume Riera i Sans per a la transcripció de l'Antic Testament, i Lluís Columba Batlle per a la transcripció del Nou Testament.

Més endavant, dins del mateix any 1977, s'hi va incorporar un nou col·laborador. Jaume Riera considerava que era molta feina tot l'Antic Testament per a ell tot sol;

7. «Tenim també en poder nostre y en vies d'estampació el volum I de la *Biblia catalana*, segons copia d'en Foulché Delbosc, que comprèn tot el Pentateuch y el Josué y serà un altre text literari d'importància capdal» (Rubió & Oliver 1909-10). Vegeu també Pijoan (1909-10).

8. «Més endavant, F.-D. va haver d'abandonar amb gran pena la direcció d'aquesta empresa, per motius de salut» (Massó 1927-31). «La publicació de la *Biblia Catalana*, encarregada al Sr. Foulché-Delbosch, ha sofert una dilació involuntària per tal com l'il·lustre hispanista francès ha renunciat a seguir en el seu comès per motius de salut. L'INSTITUT, tot planyent-se'n vivament, ha decidit continuar-la a Barcelona, quedant encarregat de portar-la a cap el Sr Ramon d'Alòs. Abans, però, ha calgut procurar-se noves fotocopies d'alguns manuscrits de Londres i París, indispensables perquè l'edició sigui feta amb tota la cura que exigeix la publicació d'un text català tan important. Per dissort, la guerra haurà privat, forçosament, que el primer volum surti a llum tan aviat com era d'esperar» (Massó 1913-14).

9. Per a la redacció d'aquest apartat ens basem en: (a) les anotacions que tenim preses de les assemblees de l'Associació Bíblica de Catalunya celebrades els anys 1976 i 1977; (b) les còpies de les cartes de Jaume Riera i Sans i de Lluís-Columba Batlle a Guiu Camps, i d'altra correspondència i documentació que Guiu Camps ens passà quan ens férem càrrec, juntament amb Armand Puig, del projecte; (c) les còpies de les cartes de Guiu Camps a Jaume Riera i Sans, que aquest darrer ha tingut l'amabilitat de fer-nos a mans, i (d) les anotacions preses després de converses tingudes amb Guiu Camps.

10. S'hi comprometia el Sr. Josep M. de Casacuberta en carta al P. Josep Massot, datada de 23 de març del 1977.

ell s'encarregaria del Pentateuc i un nou membre de l'equip, Josep M. Aragonès i Rebollar, s'encarregaria dels profetes. Així ho va exposar Guiu Camps a les Jornades de Biblistes Catalans dels dies 27-29 de desembre del 1977, en què també es tractà de la preparació del 500 aniversari de la Bíblia catalana impresa (Bíblia valenciana o de Bonifaci Ferrer). És a dir, que el segon intent de publicar les versions bíbliques catalanes medievals va estar molt relacionat amb la celebració d'aquest aniversari, a la qual es va dedicar un fascicle de la *Revista Catalana de Teologia* l'any 1978, amb col·laboracions, entre altres, de Josep Perarnau i de Guiu Camps.

El calendari que Guiu Camps es proposava era el següent: Pentateuc: 1979; Profetes i Macabeus: 1980; Nou Testament: 1980; Josuè a Esdres: 1981; Tobit a Eclesiàstic: 1982; altres traduccions dels Salmos: 1983.

El projecte, jutjant les coses d'una manera estricta, va fracassar, com en el primer intent. Van passar tots els terminis previstos i no es va publicar res. Els motius? Diria que la magnitud de l'empresa (de la qual era conscient Guiu Camps, que atribuïa el fracàs del primer intent a aquest factor) i les circumstàncies i limitacions personals dels qui l'havien de dur a terme. D'una banda, no tothom, començant pel mateix director del projecte, va disposar del temps necessari per a dedicar-s'hi; d'altra banda, hi hagué dificultats per a posar-se d'acord en les normes d'edició dels textos: algun dels col·laboradors va transcriure moltes pàgines de text, però la seva feina va ser inútil perquè no s'adequava als criteris que l'editorial i el director creien adequats. Fins i tot es van haver de fer gestions per a buscar una nova editorial...

Però tampoc en aquest segon intent els esforços que el P. Guiu Camps i els seus col·laboradors van dedicar al projecte van ser del tot inútils. L'intent actual, del qual tractem a continuació, és una continuació del projecte de Guiu Camps: n'ha heretat idees, materials, un col·laborador (Jaume Riera i Sans), entusiasme pel projecte, experiència de treball, etc.

1.2.3 El *Corpus Biblicum Catalanicum* (Associació Bíblica de Catalunya)

L'intent actual, batejat amb el nom de *Corpus Biblicum Catalanicum*, data de l'any 1997 i cal situar-lo, com dèiem, en estreta continuïtat amb el projecte iniciat pel P. Guiu Camps, que mentre era conscient que el projecte que portava entre mans no acabava de tirar endavant, en parlava sovint amb alguns altres biblistes, especialment els qui veia que també ens dedicàvem a la llengua catalana, sobretot en ocasió de les Jornades de Biblistes Catalans anuals. Fou iniciativa d'Armand Puig i Tàrrrech, autor d'un extens estudi sobre el tema (l·liçó inaugural de l'Institut Superior de Ciències Religioses Sant Fructuós de Tarragona, curs 1997-1998; veg. Puig 1997), i nasqué amb la intenció de recuperar el projecte ideat pel pare Guiu

Camps. Es va exposar en les dues sessions de Jornades de Biblistes de l'any 1997: les del mes de gener (corresponents, podríem dir, a l'any 1996, ja que normalment se celebren al desembre, però alguns anys s'endarrereixen fins als primers dies del gener següent) i les del mes de desembre.

En aquest nou intent, el projecte esdevé molt més ambiciós, almenys en aquests tres aspectes:

(a) S'afegeixen nous textos antics a l'inventari de textos de què fins llavors disposàvem.

(b) S'amplia en el temps: ja no es tanca a finals del segle XVI, sinó a finals del segle XIX, és a dir, que s'hi inclou tot el període de la Decadència i la Renaixença.¹¹

(c) Quant a l'edició de la versió bíblica medieval completa (feta a partir dels manuscrits esmentats en els punts 1 i 2 de més amunt, §1.2.1), es preveu editar-la en columnes paral·leles, amb el text de la Vulgata (a partir del qual els traductors catalans medievals feien normalment la seva versió) col·locat en una columna suplementària a l'esquerra de les altres. A més, aquest text llatí es publica amb l'aparat crític de l'edició de Stuttgart (Weber & Gryson 1994) i un altre aparat complementari redactat a partir de la col·lació d'algunes vulgates representatives de les que es feien servir en el territori català en l'època en què es feia la versió catalana.

Des de l'any 1997 fins al 2002 s'ha cobert una primera etapa en què s'han posat les bases del projecte i s'han transcrit una part dels textos que cal editar. Es compta amb un equip de treball de més de trenta col·laboradors, gran part d'ells professors universitaris, dirigits per Armand Puig i Pere Casanellas. Es disposa ja de molts textos transcrits. El Departament de la Presidència de la Generalitat de Catalunya hi col·labora, de moment, amb una aportació econòmica i cedint un funcionari seu (Pere Casanellas) perquè treballi a plena dedicació en el projecte. PAM s'encarregarà de la impressió i distribució dels volums.

Actualment s'està acabant de preparar el primer volum de la col·lecció, que inclou els llibres d'Èxode i Levític, segons els manuscrits Peiresc, Egerton i Colbert, que recullen una traducció segurament en la segona meitat del segle XIV (vegeu els punts 1 i 2 de l'inventari de més amunt, §1.2.1; cf. *Bíblia del segle XIV*). Es preveu que el volum aparegui el proper desembre del 2003 o el gener del 2004, i que en el futur es publiquin uns dos volums per any.

La preparació d'aquest primer volum ha fet veure el gran interès que aquesta edició crítica tindrà per a la lexicografia catalana. El fet de tractar-se d'una traducció fa que normalment sigui fàcil establir el sentit dels diversos mots. I una gran part del text està conservada en dos o tres manuscrits, cosa que ens permet tenir

11. L'inventari complet resumit del que es pretén editar es pot consultar a Casanellas (2003: 68-69 i 72-73), i en la pàgina web <http://www.abcat.org/cbcat>.

una certa seguretat sobre la forma de les paraules. A continuació expliquem quines són les principals aportacions que creiem que es poden fer a la lexicografia catalana a partir dels textos editats en aquest volum.

2. APORTACIONS LÈXIQUES DELS LLIBRES DE L'ÈXODE I EL LEVÍTIC DE LA BÍBLIA DEL SEGLE XIV

A continuació de cada referència bíblica (p. ex., «Ex 12,22-23»), escrivim la sigla corresponent al manuscrit d'on és pres el text (p. ex., «Ex 12,22-23 C»). Les sigles i els manuscrits a què cada una correspon són com segueix:

- C Colbert. París, Bibliothèque Nationale de France, esp. 5 (veg. §1.2.1, núm. 2).
- E Egerton. Londres, British Library, ms. Egerton 1526 (veg. §1.2.1, núm. 2).
- M Marmoutier. París, Bibliothèque Nationale de France, esp. 486 (veg. §1.2.1, núm. 4).
- P Peiresc. París, Bibliothèque Nationale de France, esp. 2, 3 i 4 (veg. §1.2.1, núm. 1).
- Pal Palau. Antic Arxiu del Palau o de Sobradíel. Actualment Sant Cugat, Centre Borja (veg. §1.2.1, núm. 5).

2.1 Confirmacions o desmentiments d'etimologies proposades pels estudiosos

2.1.1 Confirmacions d'etimologies proposades per Joan Coromines

comoldre *v.* Aquest verb té el significat de 'reduir a pasta', 'barrejar com a pasta amb una altra cosa', 'pastar'. Fins ara només estava documentat en el participi: *comolt*, *comoltat*, *comoltada*. Leo Spitzer postulava l'ètim *COMMOVITARE > *comoltar*. Joan Coromines considera menys hipotètic relacionar aquests participis amb el llatí el llatí COMMOLÈRE (*DECat*: V, 737b42-738a25). En els nostres textos, el verb apareix en 6a persona del pretèrit perfet d'indicatiu: *comolguéran*.¹² Aquesta forma pertany al paradigma del verb *comoldre* i, per tant, ens confirma que l'etimologia bona és la proposada per Joan Coromines: COMMOLÈRE.

perestatge *m.* Joan Coromines proposa per a aquest substantiu una etimologia en darrer terme grega: «l'ètimon hagué de tenir una forma PARASTATÍCUM, documentada en llatí tardà, i d'aspecte clarament grec, però de formació incerta: és possible que resulti d'una suma i confusió de παραστατικός 'destinat a exposar', amb παραστάς, -άδος, 'muntant d'una porta'» (*DECat*: VI, 802b24-35; 804b15-26).

12. «E comolguéran la farina que havían portada passada de Egipte, e féran pans alizos sots la cendra» (Ex 12,39 E).

Aquesta etimologia és proposada com a hipòtesi possible (i no amb total seguretat); i pot semblar estrany que del significat de ‘muntant de porta’, és a dir, fusta posada en direcció vertical, és pugui passar al significat de ‘prestatge’, és a dir, fusta o post col·locada horitzontalment. Doncs bé, els textos que editem confirmen la hipòtesi de Joan Coromines, perquè el mot *perestage* hi apareix amb el significat de ‘muntant de porta’, traduint el mot llatí *postis* o l’hebreu (מֵזוּזָא *mezuzà*): «E farets un salpasser de una manade de hysop, e mullarets en la sanch, e salpaçar-n’hets lo llindar e abdozos los *perestatges*. E nagú de vós no ischa fora de la porta de la sua case entró al matí, car Déu pessará per farir los egepcians, e com veurà la sanch sobre lo llindar e-n cascú dels *perestatges*, [*] no llexerà lo destroydor venir en les vostres cases per farir-nos» (Ex 12,22-23 C; vegeu també Ex 12,23 P).

2.1.2 Desmentiment d’etimologies proposades per Antoni Griera i pel DCVB

embragar *v.* Aquest verb està recollit, sense cap testimoni antic, pel DCVB, que el pren de Griera, *Tresor de la llengua* (DCVB: s. *embragar*, acc. 2). Aquests diccionaris li atribueixen el significat molt específic de ‘tapar les escltexes de la boca del forn que no és fort, amb fang preparat amb cendra o terra’, i el DCVB inclou aquesta accepció entre altres accepcions del verb, que el fan derivat de *braga*. No el trobem recollit, amb aquest sentit, en el *DECat*. El context en què apareix aquest verb en el text bíblic fa veure clarament que té el sentit més genèric de ‘tapar les escltexes amb brac (= fang)’, ‘untar amb fang’, i que és derivat de *brac*: «E com més no-l poguessen selar, féran una arqueta de bova e *enbraguaren-la* de *brach*, e enpaguntaren-la, e maséran-hi l’infant dins, e posaren-la en la rebegina sobra la vora del flum» (Ex 2,3 C = P).

desdenyar-se *v.* Aquest verb té en el text que editem el significat de ‘indignar-se’, ‘irritar-se’ (*desdenyar-s’ha* Ex 22,24 E). El DCVB esmenta aquest significat solament en el cas del substantiu *desdeny* (que documenta, amb aquest significat, només en traduccions de l’italià: *Corbatxo* i *Decameron*) i de l’adjectiu *desdenyat* (documentat en la *Vita Christi*, d’Isabel de Villena, i en l’*Spill*, de Jaume Roig), i l’atribueix a italianisme (amb un interrogant en el cas de l’adjectiu). Joan Coromines dubta molt que es tracti d’un italianisme, especialment tenint en compte l’aparició en l’*Spill* (*DECat*: III, 131b39-49). L’aparició del verb amb el significat indicat en el manuscrit Egerton més aviat confirma que el dubte de Coromines és fundat i que el terme és genuí.

amendosos *pron.* Es tracta d’una variant del pronom *ambdós*. No recull aquesta forma el *DECat*. El DCVB només la documenta (així com la forma variant *amendós*) en la traducció de la *Divina comèdia* d’Andreu Febrer, i considera que és resultat de la pluralització de *amendós*, forma que hauria sorgit per contaminació de

amdós amb el mot italià *amendui*. La presència del mot en els textos que editem (*amendossos* Lv 20,17 P; *amendozos* Lv 20,17.18 C; *amandosos* Lv 20,18 P) no dóna gaire suport a la influència italiana en la seva formació. Potser es pot explicar per encreuament entre *amdós* i *endós* (vegeu *DECat*: I, 273a44-b10 i 38-41).

2.2 Altres correccions de dades aportades pels diccionaris

A part de les correccions d'algunes poques etimologies, que hem vist en l'aparat anterior, en alguns pocs casos els textos que editem ens han permès de corregir significativament les dades establertes pels diccionaris. N'esmentarem dos.

2.2.1 El gènere del substantiu *ret* (correcció al *DECat*)

Joan Coromines dedica gairebé dues columnes del seu diccionari etimològic català a defensar que aquest substantiu ha estat sempre de gènere masculí (llevat d'alguna excepció moderna detectada en alguns indrets del País Valencià), en contra de les afirmacions de Tomàs Forteza en la seva *Gramàtica de la llengua catalana* i dels autors del *DCVB*, que Coromines injustament bescanta, els quals atribueixen a aquest substantiu els gèneres masculí i femení (*DECat*: VII, 286b26-287b6).

En els textos que editem, el mot apareix amb les formes *ret* i *arret* (aquesta última, no documentada fins ara) i amb dues accepcions una mica diferents: la recollida pels diccionaris, de 'ret', 'xarxa', 'filat', 'reixeta' (*ret* Ex 27,5 C; Ex 38,4.5 E; *arret* Ex 27,4 P i C; **arret* Ex 38,4 P i C; *aret* Ex 27,4 C), i la no documentada fins ara, de 'epíploon', 'oment', 'replec del peritoneu que va d'una víscera a una altra, unint-les, i conté teixit adipós i vasos sanguinis i limfàtics' (*ret* Ex 29,22 E).

A causa dels pocs casos en què el substantiu apareix en els llibres d'Èxode i Levític, recorrerem en la nostra explicació també a altres textos de les versions bíbliques medievals. La forma *ret* apareix en alguns casos indubtablement en gènere masculí: «el ret» (Ex 38,5 E), «lo ret» (Mc 1,16 P). Però en altres casos apareix clarament en gènere femení: «la ret» (Ex 27,5 P), «tragué la ret en terra plena de grans peix» (Jn 21,11 Pal), «la ret del fetge» (Ex 29,22 E). Precisament és la gran extensió que devia tenir la forma femenina *la ret* el que explica que es formés la forma *arret* per aglutinació de la *a* de l'article femení. Aquesta forma amb la *a* aglutinada sí que és interpretada en els nostres textos com de gènere masculí (semblantment amb el que s'esdevé en altres casos semblants, com *la gla* > *l'aglà*) i s'ha convertit potser en la més corrent en els manuscrits Peiresc, Colbert i Marmoutier (en aquest darrer potser és exclusiva): «los arrets» (Mc 1,18 M), «los arets» (Lc 5,2 M), «vostros arets» (Lc 5,4 M), «l'aret [...] no-l podien trere» (Jn 21,6 M).

2.2.2 La definició de l'adjectiu i substantiu *doladís -issa* (correcció al *DCVB*)

El verb *dolar*, segons el *DECat* (III, 162a21-27) significa «treure gruix (a un material) amb un instrument tallant» i es troba documentat en català des de ca. 1200. El sufix *-dís, -dissa* indica normalment en català propensió o aptitud i, per tant, l'adjectiu format amb aquests dos elements sembla que hauria de significar per la seva forma 'apte o propens a ser tallat', i així l'interpreta el *DCVB*, que pren aquest nom de Blondheim (1923: 45): «ant. usat entre els jueus catalans medievals, amb el significat de 'esculpir, que es pot tallar o llavorar': cf. Rom., XLIX, 45.»

En realitat, però, Blondheim, en el lloc citat pel *DCVB*, no atribueix a aquest terme i als altres termes d'altres llengües romàniques provinents també de l'ètim llatí *DŌLĀTICIU aquest significat, sinó el de 'esculpir', 'tallar', com a adjectiu, i el de 'estàtua', 'ídol', com a substantiu.

Com a adjectiu i amb aquest significat apareix el terme en Ex 20,25 C = P: «E si faràs a mi altar de pedra, no adifichs aquell ab pedres doladisses, cor si tu llevaràs tayant sobre aquell, serà ensutzat».

2.3 *Mots o accepcions no documentats fins ara en català*

Al llarg dels llibres de l'Èxode i del Levític, hem detectat més de cent mots o accepcions de mots que no trobem recollits en els diccionaris catalans. A continuació en donem la llista, classificant-los per grups i acompanyant cada mot del seu significat. Qui vulgui més informació sobre aquests mots (categoria gramatical, indicació dels llocs i manuscrits on apareixen en el text bíblic, proposta d'etimologia quan no es troba en els diccionaris etimològics, etc.), pot consultar el Glossari que es publica com a apèndix en el volum relatiu a l'Èxode i Levític de la *Biblia del segle XIV*.

2.3.1 Llatinismes (19)

aurèol -a 'd'or', *aves* 'aus', *bruc* o *brugus* 'mena de llagosta sense ales', *crisòlitus* 'crisòlit', *efi* 'antiga mesura israelita de capacitat, usada per a sòlids, equivalent a uns 2 l' (en darrer terme, hebraïsmes), *escàbia* 'sarna, ronya', *estacte* 'mena de resina aromàtica: estorac o mena de mirra', *far* 'gra trit; farina d'espelta', *gòmor* 'antiga mesura israelita de capacitat, emprada per a cereals, equivalent a un desè d'efà, és a dir, a uns 2,1 l' (en darrer terme, hebraïsmes), *libament* o *llibament* 'libació', *ligírius* o *lligírius* 'pedra preciosa transparent, segurament jacint o turmalina', *ònica* 'espècie aromàtica extreta de certs mol·luscs de la família *Strombus*', *oniquí -ina* 'd'ònix',

oniquinus 'ònix', *pacífic* 'ofrena de pau', *sardis* i *sàrdius* 'cornalina, sardònix, àgata de color vermell', *setim* 'acàcia' (en darrer terme hebraisme), *ulcus* 'úlcer, nafra'.

2.3.2 Hebraïsmes (2)

bossen 'peça de la vestidura del gran sacerdot, en forma de bossa quadrada teixida de llana, lli i or i ornamentada amb dotze pedres precioses, que contenia els urim i tummim (que servien per a consultar Déu) i que anava lligada damunt l'efod', *levi* o *leví* 'levita'. A més, alguns llatinismes (vegeu § 2.3.1) són pures transcripcions de mots hebreus: *efi*, *setim*.

2.3.3 Derivats o compostos de mots ja documentats (39)

aïnament 'eina, utensili, atuell', *aïnar* 'preparar, cuinar', *ajustança* 'reunió, aplec, assemblea', *alçadura* 'elevació (en els sacrificis)', *anyellat* 'anyell, ovella o cabra d'un any', *avilantar* 'tractar de vil, reduir a vil condició', *blavesa* 'blau, morat, macadura', *calvura* 'calvicie', *cobertori* 'cobertor, coberta', *conjunyiment* 'acció de conjunyar, unió', *denejant* 'expiació, purificació, neteja', *departidura* 'departiment, separació', *deperdre* 'arruïnar, destruir, perdre completament', *desrenglar* (refl.) 'sortir del rengle, sortir del seu lloc', *destrenyador* 'opressor, que força a fer alguna cosa', *empol·luat -ada* 'embrutat (moralment), impurificat', *enfermentar* 'fermentar', *entresecar* (refl.) 'assecar-se, consumir-se, podrir-se', *escomprendre* 'cremar, abusar', *escança* o *estanca* 'fosa, metall que ha estat sotmès a la fundició', *esllomblar* 'separar les parts d'una cosa, fent que quedi cada una pel seu costat', *estosserar* 'batre', *horribletat* 'cosa horrible, abominació', *intrans* 'entrada', *levità* 'levita', *levític* o *levític* 'levita', *oferació* 'oblació, ofrena', *pacíficament* 'ofrena de pau', *rabegina* 'gorg', *reclamament* 'invocació', *rellaçar* 'enllaçar-se, estar unit', *sacerdotaria* 'sacerdoci', *salpassar* 'aspergir, esquitxar, ruixar', *senyorador* 'sobirà, dominador, senyorejador', *sobremuscle* 'efod (vestidura del gran sacerdot)', *solea* (*solesa*) 'desert, solitud', *sobresabundància* 'sobresabundància', *sotsescur -a* 'una mica fosc', *sotsroig -roja* 'rogenc, vermellós'.

2.3.4 Altres formes no documentades fins ara (15)

alcla 'ascla, estella grossa de fusta', *aproxixular* 'instigar, exigir, amenaçar', *avidadís* o *avidedís* 'cultivador, masover (?); colon, foraster (?)', *enborrear* o *enorrear*, 'malmetre, produir un defecte, profanar, contaminar', *grazala* 'graella', *llombre*

'lloom', *lombo* 'lloom', *mon -da* 'net, pur', *ofirent* 'que ofereix', *oir* 'auguri', *onicle* 'ònix; espècia aromàtica extreta de certs mol·luscs de la família *Strombus*', *picúnia* 'pecúnia', *raonal* 'peça de la vestidura del gran sacerdot, en forma de bossa quadrada teixida de llana, lli i or i ornamentada amb dotze pedres precioses, que contenia els urim i tummim (que servien per a consultar Déu), i que anava lligada damunt l'efod', *retella* 'epíploon, oment, replec del peritoneu que va d'una víscera a una altra, unint-les, i conté teixit adipós i vasos sanguinis i limfàtics', *saga* 'mantell o peça de drap bast de llana'.

2.3.5 Noves accepcions de mots ja documentats (43)

ajustament 'unió sexual, coit', *ajustar* 'acostar' i *ajustar-se* 'acostar-se', *ariet* 'moltó', *bestesa* 'crespell, galeta, pasta', *braguer* 'braga', *branca* 'una de les parts del jou, potser la peça principal', *calitja* 'tenebra, fosc', *casada* 'casa, habitació', *catar* 'cicatritzar', *claustral/claustra* 'coberta (de l'arca de l'aliança, d'or, damunt la qual hi havia els dos querubins)' i 'vel o cortina que separa el lloc sant del santíssim', *col·lació* 'reunió, assemblea; colla, societat', *contrastar* 'forçar a, compel·lir', *desena* 'desè, desena part', *escornar* 'banyegar, escometre amb les banyes', *esllomar* 'separar les parts d'una cosa, fent que quedi cada una pel seu costat', *esquivar* 'prohibir, impedir, allunyar', *fonedís -issa* 'de fosa; imatge de fosa', *gratadora* 'rasclat (?)', *host* 'enemic', *llevar* 'calcular, comptar', *manar* 'trametre, enviar, fer saber', *milè* 'miler', *parler* 'portaveu, el qui parla en nom d'un altre', *participament* 'coit, relació sexual', *plaja* 'zona, costat', *quadra* 'costat (d'un quadrat)', *preu* 'ornaments de vàlua, abillament elegant', *reposar* 'reservar, guardar', *reversar* 'canviar de nou, retornar a un estat anterior', *sàvena* 'lligadura alta, de lli, que porta el gran sacerdot; cinta, veta, faixa de tela', *segle, del/del* 'perpetu, sempitern', *següent, en* 'consegüentment', *senyal* 'cascavell, campaneta', *siti* 'sella (?)', *soldat* 'sòlid, massís', *sonament* 'afirmació, proclamació', *sotsmetre's* 'copular', *talaban* 'faldar o part baixa de la gonella', *tant com, per* 'perquè (en sentit causal)', *títol* 'làpida, pedra amb una inscripció', *vas* 'base d'una columna, d'una estàtua, etc.', *vers* 'rengle, filera', *vestiari* 'vestíbul'.

2.4 Mots gairebé no documentats fins ara (20)

aguastar 'devorar, consumir, devastar, fer malbé', *bis* 'lli fi', *cerviu* 'clatell, bescoll', *cocodilus* 'cocodril', *crúor* 'sang, vessament de sang', *enpertostemps* 'per sempre', *enquaix* 'com, a manera de', *esperulla* 'esfèrula', *granyons* 'gra triturat; ordi

triturat, farinetes d'ordi', *llevar* 'ajudar a néixer, separar l'infant del cos de la mare', *maltraure* 'patir, passar treballs', *mesclalla* 'barreja', *mèstrues* 'menstruació', *nedo -a* 'net' (el femení no estava documentat), *neletat -ada* 'fet malbé', *Peça* 'Pasqua', *reptília* o *reptilla* 'rèptil', *salpuscar*, *salpuçar* o *salbuscar* 'esquitxar, ruixar', *sotà -ana* 'inferior, de sota', *vac vaga* 'buit'.

2.5 Mots o opcions no documentats en català medieval però sí posteriorment

2.5.1 No documentats fins als segles XIX-XX (20)

aixenglonar 'esgotimar', *canal* 'abeurador', *cicatriu* 'senyal que resta en els teixits orgànics després de guarida una ferida o una nafra', *clàvia* 'clavilla', *efod* 'efod, peça de la vestidura pròpia del gran sacerdot, potser en forma de davantal, teixida de llana, lli i or, que penjava de les espatlles amb uns tirants, anava ornamentada amb dues pedres d'ònix amb els noms de les dotze tribus d'Israel gravats i sobre la qual se subjectava la bossa pectoral', *escla* 'ascla, estella grossa de fusta', *eixorc* 'fer eixorc, fer estèril', *escolorit -ida* 'descolorit', *escurina* 'foscor intensa', *flastomador* 'blasfemador', *impetigen* 'erupció cutània', *llàbit* 'llavi, en el sentit de "vora" i també de "pica" (constituïda per una vora sobre un sòcol o base)', *oracle* 'coberta (de l'arca de l'aliança, d'or, damunt la qual hi havia els dos querubins), anomenat *coberta* i *propiciatori* en les versions modernes de la Bíblia' (en el s. XVII hi ha documentada la forma *oràculo*), *pol-luir* 'embrutar (moralment), impurificar', *posta* 'post, peça de fusta plana de secció rectangular', *propi pròpia* 'persona de la mateixa família', *racional* 'peça de la vestidura del gran sacerdot, en forma de bossa quadrada teixida de llana, lli i or i ornamentada amb dotze pedres precioses, que contenia els urim i tummim (que servien per a consultar Déu), i que anava lligada damunt l'efod', *reguardar* 'cobrir, recobrir, protegir', *revidar* 'respondre a una agressió, venjar-se', *sanadura* 'cicatriu'.

2.5.2 Documentats als segles XVI-XVIII (14)

andadura ('camí', 'trajecte'), *atarar* 'talar, arrasar', *calbo -a* 'calb', *corriment* 'flux d'un humor en alguna part del cos', *encepegador* 'lloc on és fàcil ensopegar', *flamenc* 'ocell gran de la família dels fenicoptèrids, amb el coll i el bec molt llargs, de color blanc i rosat',¹³ *foguer* 'fogó, recipient semiesfèric per a posar-hi el foc (probablement per a cremar-hi encens)', *làmina* 'tros de metall pla i prim', *mundació* 'neteigament, purificació', *pedruscada* 'calamarsada', *propiciatori* 'coberta (de l'arca de l'aliança, d'or, damunt la qual hi havia els dos querubins), anomenat *coberta* i

propiciatori en les versions modernes de la Bíblia', *raedura* 'conjunt de les partícules despreses d'un material en raure'l', *rebatre* 'rebaixar, descomptar (una quantitat) d'un total', *tornet* 'conjunt d'espiga o metxa en una peça i ull o encaix en l'altra, perquè ambdues peces es puguin unir, fer mall'.

PERE CASANELLAS I BASSOLS
Barcelona

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BERGER 1880: Samuel Berger, «Nouvelles recherches sur les bibles provençales et catalanes», *Romania*, 19, 505-561; cito de Berger (1977: 93-151).
- BERGER 1977: Samuel Berger, *La bible romane au Moyen Âge. Bibles provençales, vaudoises, catalanes, italiennes, castillanes et portugaises*, Ginebra, Slatkine Reprints.
- Bíblia del segle XIV. Bíblia del segle XIV: Èxode. Levític*, transcr. de Jaume Riera i Sans, aparats crítics, notes i glossari de Pere Casanellas i Bassols, estudi introductorori d'Armand Puig i Tàrrach, Barcelona, Associació Bíblica de Catalunya-PAM, 2004.
- BLONDHEIM 1923: D.S. Blondheim, «Essai d'un vocabulaire comparatif des parlers romans des Juifs au Moyen Âge», *Romania*, 49,1-47, 343-388, 526-569; completat amb l'article del mateix autor: «Les parlers judéo-romans et la Vetus Latina», *Rom*, 50 (1924), 541-590.
- CASANELLAS 2003: Pere Casanellas i Bassols, «De la Bíblia Catalana al Corpus Biblicum Catalanicum: un projecte amb gairebé un segle d'història», *Butlletí de l'Associació Bíblica de Catalunya*, 79, 67-74.
- COLON & SOBERANAS 1986: Germà Colon i Amadeu-J. Soberanas, *Panorama de la lexicografia catalana: De les glosses medievals a Pompeu Fabra*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- FOULCHÉ-DELBOSC 1908: Raymond Foulché-Delbosch, «La Bible en catalan», a *Primer Congrès Internacional de la Llengua Catalana* (1906), Barcelona, 538-540; facsímil: Barcelona, Vicens-Vives, 1985.
- MASSÓ 1913-14: Jaume Massó i Torrents, «Memoria presentada per l'IEC ... donant compte dels treballs fets durant l'any 1914», *AIEC*, 5, xvi.
- MASSÓ 1927-31: Jaume Massó i Torrents, «Necrologia: Ramon Foulché-Delbosch», *AIEC*, 8, 539.
- PIJOAN 1909-10: Josep Pijoan i Soteras, «Memòria presentada per l'IEC ... donant compte dels treballs fets durant l'any 1909», *AIEC*, 3, 14.
- PUIG 1997: Armand Puig i Tàrrach, *La Bíblia a Catalunya, València i les Illes fins al segle XV (Lliçó inaugural curs 1997/98)*, Tarragona, Institut Superior de Ciències Religioses Sant Fructuós i Arquebisbat de Tarragona, 1997. Reelaborat i ampliat en Puig (2001).
- PUIG 2001: Armand Puig i Tàrrach, «Les traduccions catalanes medievals de la Bíblia», a *El text: lectures i història*, Barcelona, PAM-Associació Bíblica de Catalunya, 107-231.
- RUBIÓ & MASSÓ 1908: Antoni Rubió i Lluch i Jaume Massó i Torrents, «Informe proposant la publicació del text antic de la Bíblia Catalana», *AIEC*, 2, 28-29.
- RUBIÓ & OLIVER 1909-10: Antoni Rubió i Lluch i Miquel dels Sants Oliver i Tolrà, «Memoria presentada per l'IEC ... donant compte dels treballs fets durant l'any 1910», *AIEC*, 3, 24.
- WEBER & GRYSO 1994: *Bíblia sacra iuxta vulgatam versionem*, ed. Robertus Weber i Roger Gryson, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 4a edició.